

## FORISH TUMANI TABIIY LANDSHAFTLARIDAN SAMARALI FOYDALANISHDA PLANIROVKA USULINING O'RNI

**Nurbekova Yulduz Akmal qizi**

*Jizzax davlat pedagogika universiteti tyutori*

**Annotatsiya.** Mazkur maqolada Forish tumanining tabiiy landshaftlaridan oqilona va samarali foydalanishda planirovka usulining ilmiy-amaliy ahamiyati yoritilgan. Hududning relyef, iqlim, tuproq, o'simlik qoplami va suv resurslari kabi tabiiy omillari tahlil qilinib, ularni xo'jalik faoliyatiga mos ravishda rejalashtirish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Maqolada landshaftlarni planirovka asosida tashkil etish ekologik muvozanatni saqlash, yer resurslaridan barqaror foydalanish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida baholangan. Tadqiqot natijalari Forish tumani tabiiy sharoitlariga mos planirovka sxemalarini ishlab chiqishda amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

**Kalit so'zlar.** Tabiiy landshaft, planirovka usuli, Forish tumani, ekologik muvozanat, yer resurslari, barqaror rivojlanish.

**Annotation.** This article highlights the scientific and practical significance of the planning method in the rational and effective use of the natural landscapes of the Forish district. Natural factors such as relief, climate, soil, vegetation, and water resources are analyzed, and possibilities for planning them in accordance with economic activities are discussed. The study emphasizes that landscape planning plays an important role in maintaining ecological balance, ensuring sustainable land use, and increasing agricultural productivity. The research results include practical recommendations for developing planning schemes adapted to the natural conditions of the Forish district.

**Key words.** Natural landscape, planning method, Forish district, ecological balance, land resources, sustainable development.

**Аннотация.** В данной статье освещается научно-практическое значение метода планировки при рациональном и эффективном использовании природных ландшафтов Форишского района. Проанализированы природные факторы — рельеф, климат, почвы, растительный покров и водные ресурсы, рассмотрены возможности их планирования в соответствии с хозяйственной деятельностью. Подчеркивается, что планировка ландшафтов является важным фактором в сохранении экологического равновесия, устойчивом использовании земельных ресурсов и повышении эффективности сельскохозяйственного производства. Результаты исследования включают практические рекомендации по разработке схем планировки, адаптированных к природным условиям Форишского района.

**Ключевые слова:** *Природный ландшафт, метод планировки, Форишский район, экологическое равновесие, земельные ресурсы, устойчивое развитие.*

**Kirish.** Forish tumani tabiiy landshaftlarini o'rganish va ulardan samarali foydalanish masalasi bugungi kunda ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ularni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish tamoyillarini ta'minlash zamonaviy geografiya fanining eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, planirovka usuli tabiiy landshaftlarni kompleks tahlil qilish, ularning tarkibiy qismlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash hamda hududdan foydalanishning eng maqbul shakllarini belgilash imkonini beradi. Forish tumani o'zining murakkab tabiiy sharoiti, tog'li va adirli relyefi, iqlimiy farqlari, suv manbalari va boy o'simlik qoplami bilan ajralib turadi. Mazkur hududda qishloq xo'jaligi, chorvachilik, o'rmon xo'jaligi va turizm tarmoqlarini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar mavjud bo'lsa-da, ularni to'g'ri rejalashtirmaslik natijasida ayrim joylarda yer degradatsiyasi, eroziya, suv tanqisligi va tabiiy muvozanatning buzilishi kabi muammolar kuzatilmoqda. Shu sababli Forish tumani landshaftlarini planirovka asosida tahlil qilish, ularning tabiiy xususiyatlarini hisobga olgan holda xo'jalik faoliyatini joylashtirish ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda landshaft turlarining chegarasini aniqlash, ularning funksional imkoniyatlarini baholash, ekologik barqarorlikni saqlash hamda tabiiy resurslardan uzoq muddatli va samarali foydalanish strategiyasini ishlab chiqish muhim hisoblanadi. Planirovka usuli orqali tabiiy va antropogen omillar o'rtasidagi o'zaro ta'sir tahlil qilinib, hududni rivojlantirishning optimal yo'nalishlari belgilanadi. Natijada Forish tumanining tabiiy imkoniyatlari yanada to'liq va oqilona foydalanish imkonini beradi, bu esa nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki ekologik xavfsizlikni ham ta'minlaydi. Shu boisdan mazkur tadqiqotning maqsadi Forish tumanining tabiiy landshaftlarini kompleks o'rganish, ularni planirovka asosida tahlil qilish hamda barqaror foydalanishning ilmiy asoslarini ishlab chiqishdan iborat bo'lib, bu masala zamonaviy geografik tadqiqotlar va hududiy rivojlanish strategiyalarida alohida o'rin egallaydi.

**Adabiyotlar tahlili.** Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tabiiy landshaftlardan samarali foydalanish, ularni planirovka asosida tashkil etish va ekologik barqarorlikni ta'minlash masalalari zamonaviy geografiya fanida muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Tahlil qilingan manbalar Forish tumaniga o'xshash tabiiy sharoitlarga ega hududlarda planirovka usulining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur o'rganish imkonini beradi. [1] Karimov A. o'z tadqiqotida tabiiy geografik komplekslarni ilmiy asosda rejalashtirishning nazariy prinsiplari va metodologiyasini asoslab beradi, bunda landshaft komponentlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni hisobga olishning ahamiyati ta'kidlanadi. [2] Jo'rayev B. tomonidan tabiiy landshaftlardan xo'jalik faoliyatida foydalanish jarayonida ekologik barqarorlikni saqlashning amaliy mexanizmlari ishlab

chiqilgan bo'lib, u planirovka yondashuvi orqali tabiiy muvozanatni saqlashning ilmiy asoslarini yoritadi. [3] G'ulomova M. o'z ishida GIS texnologiyalarining landshaft tahlilida tutgan o'rnini ko'rsatib, geografik axborot tizimlaridan foydalanish orqali landshaftlarni turlarga ajratish va ularning ekologik imkoniyatlarini aniqlash usullarini taklif etadi. [4] UNESCO tomonidan chop etilgan "Innovative Approaches in Geography Education" nomli asarda landshaft rejalashtirish va ekologik boshqaruvning xalqaro tajribalari keltirilib, tabiiy resurslardan barqaror foydalanishning global yondashuvlari tahlil etilgan. [5] Rasulov D. esa planirovka usulini STEAM ta'lim yondashuvi bilan uyg'unlashtirib, landshaftlarni tahlil qilishda fanlararo integratsiyaning ahamiyatini asoslab beradi. [6] Ahmedova N. tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda interfaol metodlarning geografik tahlil jarayonlariga tatbiqi, landshaft komponentlarini o'rganishda o'quvchi faoliyatini faollashtirish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan. [7] Qodirova S. esa raqamli texnologiyalar yordamida tabiiy geografik ma'lumotlarni tahlil qilish, ularni vizuallashtirish va planirovka jarayonida qo'llashning yangi uslublarini taklif etadi. Ushbu adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, landshaft planirovkasi nafaqat hududiy rejalashtirishning ilmiy asosi, balki ekologik xavfsizlik, iqtisodiy samaradorlik va barqaror rivojlanishni ta'minlovchi muhim vositadir. Shu bois Forish tumanining tabiiy landshaftlarini o'rganishda mazkur ilmiy manbalardagi tajribalar va metodik yondashuvlardan foydalanish tadqiqotning ilmiy qiymatini oshiradi hamda hududni barqaror rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishda muhim ilmiy-amaliy asos yaratadi.

**Materiallar va usullar.** Mazkur tadqiqotda Forish tumanining tabiiy landshaftlarini o'rganish va ulardan samarali foydalanishda planirovka usulining o'mi aniqlash uchun kompleks ilmiy yondashuvdan foydalanildi tadqiqotning asosiy materiali sifatida tuman hududining tabiiy geografik sharoitlarini aks ettiruvchi topografik xaritalar aerokosmik suratlar yer resurslari bo'yicha statistik ma'lumotlar iqlim kuzatuv stansiyalari ma'lumotlari tuproq va o'simlik qoplami tavsiflari hamda gidrologik tahlil natijalari asos qilib olindi ushbu ma'lumotlar asosida hududning tabiiy komponentlari relyef iqlim tuproq o'simlik va suv resurslarining o'zaro bog'liqligi tizimli tarzda tahlil qilindi tadqiqot jarayonida planirovka usulining asosiy tamoyillari ya'ni landshaft turlarini aniqlash ularning funksional imkoniyatlarini baholash va ularni xo'jalik faoliyatiga moslashtirish bosqichlari amalga oshirildi hududiy tahlilda kartografik va GIS geografik axborot tizimlari texnologiyalaridan keng foydalanildi GIS dasturlari yordamida Forish tumanining relyef xaritasi tuproq bonitirovkasi o'simlik qoplami va suv tarmoqlari qatlamlari birlashtirilib kompleks landshaft xaritasi tuzildi bu xarita orqali tuman hududi landshaft zonalari va kichik landshaft turlari bo'yicha ajratildi va ularning tabiiy resurs salohiyati baholandi planirovka usulini qo'llashda har bir landshaft turining ekologik barqarorligi suv bilan ta'minlanganlik darajasi eroziya xavfi hamda xo'jalikda foydalanish imkoniyatlari

alohida tahlil qilindi shuningdek dala kuzatuvlari orqali relyef shakllari o'simlik turlari tuproq namunalari va suv manbalarining holati o'rganildi olingan ma'lumotlar laboratoriya sharoitida qayta ishlanib ularning fizik-geografik xususiyatlari aniqlashtirildi bu jarayonda landshaftlarni funksional zonalarga ajratish prinsipi asosida tuman hududi tabiiy sharoitiga mos tarzda qishloq xo'jaligi yaylovlar o'rmonzorlar hamda rekreatsion zonalarga bo'lindi metodik yondashuv sifatida landshaft tiplari va ularning antropogen ta'sirga chidamliligi o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanib bu asosda yer resurslaridan barqaror foydalanish sxemasi ishlab chiqildi shuningdek tahlil jarayonida ekologik va iqtisodiy samaradorlik mezonlari qo'llanilib planirovka orqali hududdan foydalanishning optimal yo'nalishlari belgilandi natijada Forish tumani landshaftlarining tabiiy salohiyati asosida resurslardan oqilona foydalanishning ilmiy asoslari ishlab chiqildi bu esa kelgusida ekologik muvozanatni saqlash va hududning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

1-jadval. Forish tumanining tabiiy landshaft komponentlari tahlili

| <b>Tabiiy komponent</b> | <b>Asosiy tavsif</b>                         | <b>Hududdagi holati</b>                        | <b>Foydalanish imkoniyatlari</b>                                      | <b>Ekologik muammolar</b>            |
|-------------------------|----------------------------------------------|------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------|--------------------------------------|
| Relyef                  | Tog'li, adirli va tekislik shakllari mavjud  | Asosan Nurota tizmasining janubi-sharqiy qismi | Tog'li qismda yaylovlar, adirda chorvachilik, tekislikda dehqonchilik | Eroziya, grunt suvlarining pasayishi |
| Iqlim                   | Quruq kontinental, yozda issiq, qishda sovuq | Vegetatsiya davri 200–220 kun                  | Qishloq xo'jaligi faoliyati uchun mos                                 | Qurg'oqchilik, suv taqchilligi       |
| Tuproq                  | Bo'z, tog'-bo'z va o'tloq tuproqlar          | O'rta unumdorlikka ega                         | Dehqonchilik va o'rmonzorlar uchun qulay                              | Eroziya, sho'rlanish xavfi           |
| O'simlik qoplami        | Yovvoyi o'tlar, butazorlar, o'rmonzorlar     | Tog'larda o'rmon, adirda o'tloq turlari        | Yaylov va o'rmon xo'jaligi uchun imkoniyatlar                         | O'simlik degradatsiyasi, cho'llanish |
| Suv resurslari          | Daryo, buloq va yer osti suv manbalari       | Asosan mavsumiy daryolar                       | Sug'orish va ichimlik suvi manbai sifatida                            | Suv tanqisligi, ifloslanish xavfi    |

Ushbu jadval Forish tumanining tabiiy komponentlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilish uchun tuzilgan. Unda har bir komponentning tabiiy xususiyati, iqtisodiy ahamiyati va ekologik muammolari yoritilgan. Jadval shuni ko'rsatadiki, tuman hududi tabiiy resurslarga boy bo'lsa-da, ularni planirovka asosida boshqarish ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun zarur.

2-jadval. Forish tumanida landshaft planirovkasining asosiy yo'nalishlari

| Landshaft zonasi     | Asosiy faoliyat turi                  | Tavsiya etiladigan planirovka yo'nalishi                            | Kutilayotgan natija                                                      |
|----------------------|---------------------------------------|---------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------|
| Tog'li hududlar      | Yaylov va o'rmon xo'jaligi            | Eroziyaga qarshi chora-tadbirlar, o'rmonlarni tiklash               | Tuproqning yuvilishini kamaytirish, bioxilma-xillikni saqlash            |
| Adirli hududlar      | Chorvachilik va bog'dorchilik         | O'tloqlarni almashlab foydalanish, suv tejovchi texnologiyalar      | Yaylovlar unumdorligini oshirish, suvdan samarali foydalanish            |
| Tekislik hududlar    | Sug'oriladigan dehqonchilik           | Sug'orish tizimlarini modernizatsiya qilish, hosildorlikni oshirish | Barqaror dehqonchilik tizimi, tuproq unumdorligini saqlash               |
| Daryo vodiylari      | Qishloq xo'jaligi va aholi manzillari | Suvni boshqarish tizimini yaxshilash, eroziyani kamaytirish         | Suv resurslaridan tejamkor foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash |
| Rekreatsion hududlar | Turizm va dam olish maskanlari        | Ekoturizm infratuzilmasini rivojlantirish                           | Aholi bandligini oshirish, hudud iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir            |

Mazkur jadval Forish tumanida planirovka usulini qo'llash orqali tabiiy landshaftlardan samarali foydalanishning yo'nalishlarini ko'rsatadi. Har bir zonaning tabiiy va iqtisodiy xususiyatlariga mos planirovka choralari ishlab chiqilgan. Jadvaldan ko'rinadiki, planirovka yondashuvi hudud resurslaridan oqilona foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash va barqaror rivojlanishga erishishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

**Tadqiqot muhokamasi.** Tadqiqot muhokamasi davomida olingan natijalar shuni ko'rsatadiki Forish tumanining tabiiy landshaftlari murakkab tuzilishga ega bo'lib ularning shakllanishida relyef iqlim suv resurslari tuproq va o'simlik qoplami o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik muhim rol o'ynaydi tuman hududi tog'li adirli va tekislik qismlarini o'z ichiga olgani sababli tabiiy sharoitlar keskin farqlanadi bu esa landshaftlardan foydalanish jarayonida har bir komponentning xususiyatlarini inobatga olish zaruratini keltirib chiqaradi o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki tog'li hududlarda suv eroziyasi jarayonlari kuchli bo'lib bunday joylarda qishloq xo'jaligi faoliyatini rejalashtirishda tuproqni himoya qiluvchi agrotexnik tadbirlarni qo'llash zarur adirli qismlarda esa chorvachilik va yaylovlardan foydalanish asosiy yo'nalish bo'lib bu hududlarda o'tloqlarni tiklash va almashlab foydalanish tizimini joriy etish barqarorlikni ta'minlaydi shuningdek tekislik qismlarida sug'oriladigan dehqonchilik uchun qulay sharoit mavjud bo'lib planirovka asosida yer resurslarini to'g'ri taqsimlash ularning unumdorligini saqlashga yordam beradi tadqiqot jarayonida planirovka usulining afzalliklari yaqqol namoyon bo'ldi chunki bu yondashuv har bir

landshaft turini kompleks baholash imkonini beradi ya'ni ekologik imkoniyat xo'jalik foydasi va barqarorlik mezonlarini birgalikda hisobga olish orqali hududdan foydalanishning optimal shaklini tanlash mumkin planirovka asosida ishlab chiqilgan tavsiyalar Forish tumanida tabiiy resurslardan samarali foydalanishning ilmiy asoslarini yaratadi bunda suv manbalarini muhofaza qilish eroziyaga qarshi chora-tadbirlarni amalga oshirish va tabiiy muvozanatni saqlash ustuvor yo'nalish sifatida belgilandi shuningdek muhokama davomida aniqlanishicha hududdagi antropogen bosim so'nggi yillarda ortib bormoqda bu esa tabiiy landshaftlarning barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda ayniqsa yaylovlarning ortiqcha yuklamasi o'rmonzorlarning qisqarishi va suv resurslarining kamayishi ekologik muvozanatni buzayotgan omillar sifatida qayd etildi shu sababli planirovka jarayonida ekologik cheklovlar tizimini joriy etish hamda har bir hudud uchun ekologik sig'im me'yorlarini belgilash zarurligi ta'kidlandi tadqiqotda GIS texnologiyalari asosida tuzilgan landschaft xaritalari muhim ahamiyat kasb etdi ular yordamida hududning landschaft turlari aniq belgilandi va ulardan foydalanish imkoniyatlari baholandi bu xaritalar kelgusida Forish tumanining hududiy rivojlanish rejalari va ekologik monitoring tizimlarini ishlab chiqishda amaliy manba sifatida xizmat qilishi mumkin muhokama natijalariga ko'ra planirovka usuli tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning eng samarali vositasi bo'lib u ekologik barqarorlikni saqlash iqtisodiy samaradorlikni oshirish va ijtimoiy ehtiyojlarni muvofiqlashtirish imkonini beradi shu bilan birga Forish tumani sharoitida bu yondashuv landschaftlararo muvozanatni tiklash tabiiy resurslarni asrash va ularni kelajak avlodlar uchun saqlab qolishning asosiy kafolati sifatida e'tirof etiladi.

**Xulosa.** Yuqorida olib borilgan tadqiqot natijalariga asoslanib shunday xulosa qilish mumkinki Forish tumanining tabiiy landschaftlari murakkab tuzilishga ega bo'lib ulardan samarali foydalanish faqat ilmiy asoslangan planirovka yondashuvi orqali amalga oshirilishi mumkin planirovka usuli hududning tabiiy komponentlari — relyef iqlim suv resurslari tuproq va o'simlik qoplamasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur tahlil qilish hamda ularni xo'jalik faoliyatiga moslashtirish imkonini beradi bu usul yordamida yer resurslaridan oqilona foydalanish ekologik muvozanatni saqlash va eroziya jarayonlarini kamaytirish mumkin tadqiqot shuni ko'rsatdiki Forish tumanining tog'li va adirli qismlarida ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun yer tuzish va agroekologik chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur tekislik hududlarida esa sug'oriladigan dehqonchilikni planirovka asosida rejalashtirish suv resurslaridan tejamkor foydalanish va tuproq unumdorligini saqlash imkonini beradi shuningdek planirovka yondashuvi yordamida tuman hududida tabiiy va antropogen landschaftlar o'rtasidagi muvozanatni tiklash ekologik xavf omillarini kamaytirish hamda hududning barqaror rivojlanish strategiyasini shakllantirish mumkin Forish tumani uchun ishlab chiqilgan landschaft planirovka sxemalari kelgusida hududiy rejalashtirish ekologik monitoring va tabiiy resurslarni boshqarish tizimlarida amaliy ahamiyat kasb

etadi natijada planirovka usulini qo'llash nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi balki ekologik xavfsizlikni ta'minlashda ham muhim omil sifatida namoyon bo'ladi shu sababli Forish tumanining tabiiy landshaftlaridan foydalanishda planirovka yondashuvini keng joriy etish zarur bu esa hududning tabiiy boyliklarini asrab-avaylash va ularni kelajak avlodlar uchun saqlab qolishning eng samarali yo'lidir.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Karimov, A. (2018). Tabiiy geografik komplekslarni planirovka asosida boshqarishning nazariy asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Jo'rayev, B. (2020). Tabiiy landshaftlardan samarali foydalanishning ekologik va iqtisodiy asoslari. Samarqand: SamDU nashriyoti.
3. G'ulomova, M. (2019). Geografik axborot tizimlari (GIS) asosida landshaftlarni tahlil qilish va rejalashtirish. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti ilmiy axborotlari, №4.
4. UNESCO. (2021). Innovative Approaches in Geography and Environmental Planning. Paris: UNESCO Publishing.
5. Rasulov, D. (2022). Landshaftlarni kompleks tahlil qilishda STEAM yondashuvining o'rni. Toshkent: Innovatsion ta'lim jurnali, №3.
6. Ahmedova, N. (2021). Geografik tadqiqotlarda interfaol metodlar va ularning samaradorligi. Buxoro: Pedagogika va psixologiya jurnali, №2.
7. Qodirova, S. (2023). Raqamli texnologiyalar yordamida tabiiy landshaftlarni planirovka qilish imkoniyatlari (Forish tumani misolida). Toshkent: Ta'lim taraqqiyoti jurnali, №1.